

KATONA PÉTER

A MARXISTA FILOZÓFIA ALAPSTRUKTÚRÁJÁRÓL

I.

ELTÉRÉSEK A MARXISTA FILOZÓFIA ÉRTELMEZÉSÉBEN

Közismert, hogy a marxista filozófia propagandájában marxista filozófián a valóság (a természet, a társadalom és a megismerés, a gondolkodás) legáltalánosabb mozgástörvényeinek tudományát értik. Két alkotórésze van: a dialektikus materializmus és a történelmi materializmus. A dialektikus materializmus egyik fejezeteként tartalmazza az ismeretelméletet, amely ilyen kérdéseket tárgyal: a megismerés szakaszai, a gyakorlat szerepe a megismerésben, a relatív és az abszolút igazság dialektikája stb. Ugyanakkor dialektikus materializmuson és dialektikán ugyanazt értik, amit marxista filozófián, amennyiben mindhárom egyaránt a valóság (a természet, a társadalom és a megismerés, a gondolkodás) legáltalánosabb mozgástörvényeinek tudományaként határozzák meg.

A marxista filozófia ilyen felfogása rejtett formális logikai ellentmondásokat tartalmaz. Ami azonnal szembeötlik: A történelmi materializmus (amit a társadalom legáltalánosabb fejlődéstörvényeit tanulmányozó tudományként határoznak meg) kívül esik a marxista filozófiának a fenti meghatározása által megszabott keretein. Ugyanez tapasztalható az ismeretelmélet esetében is.

Ezek a nem túlságosan rejtett formális logikai ellentmondások világosabb formában és kimondottan is kifejezésre jutnak.

A jelenlegi marxista irodalomban különbözőképpen vélekednek a történelmi materializmusnak a marxista filozófiához való viszonyáról.

Egyesek szerint a történelmi materializmus a marxista filozófia része.

I. M. Panjusev: „Vitathatatlan az a tétel, hogy a történelmi materializmus a marxista filozófia része.” (1; 187.)*

G. E. Glezerman: „Lévén a marxista filozófia elválaszthatatlan része, a történelmi materializmusnak ugyanakkor saját külön kutatási területe van.” (2; 13.)

Mások szerint a történelmi materializmus nem része a marxista filozófiának.

M. N. Rutkevics: „A történelmi materializmus a dialektikus materializmus tételeinek kiterjesztése a társadalmi jelenségekre; marxista szociológia ez, a társadalmi élet általános törvényeinek tudománya. Vitán felül áll, hogy a történelmi materializmus önálló filozófiai tudomány, amely kívül esik a filozófiának mint általános világnézetnek a keretein.” (3; 7.)

Molnár Erik: „Mindenek előtt meg kell jegyezni, hogy se Marx, se Lenin nem tartotta a történelmi materializmust filozófiai tudománynak. Csak betűragással lehetne egy-két mondatukból ezt a következtetést levonni. A probléma mai formájában fel sem merült előttük.” „Szerintem a történelmi materializmus a marxizmus

* Megjegyzés: A zárójelben közölt számok a forrásmunkákra vonatkoznak. Az első szám az irodalomjegyzékben megadott munka sorszáma, a második — a pontosvessző után — az ott megjelölt kiadás lapszáma. Amennyiben csak egy szám szerepel, az az idézett munka sorszámat jelöli.

általános társadalomtudománya — s nem valamilyen szaktudomány —, a társadalmi fejlődés általános és különös törvényeinek a tudománya, amely elválaszthatatlan kapcsolatban áll a marxizmus filozófiájával és ugyanakkor módszertani alapot nyújt az összes különös társadalomtudománynak, a társadalmi szaktudományoknak.” (4; 575., 577.)

Nyilvánvaló, hogy különbözőképpen fogják fel a történelmi materializmusnak a marxista filozófiához való viszonyát.

Persze, a dialektikus materializmust és a történelmi materializmust össze lehet kapcsolni és a marxista filozófiát lehetséges a kettő egységeként definiálni. Azonban a probléma ezzel nem oldódik meg. Ha a dialektikus materializmust a *valóság* (a természet, a társadalom és a megismerés, a gondolkodás) legáltalánosabb törvényeinek tudományaként fogjuk fel, a történelmi materializmus tárgyaként pedig a társadalom legáltalánosabb fejlődéstörvényeit jelöljük meg, akkor az általuk tanulmányozott törvények az általános és a különös viszonyában vannak. Ezt figyelembe véve, miként lehetséges a dialektikus materializmus és a történelmi materializmus rész-rész viszonya a marxista filozófiában?

Az előzőnél is komolyabb problémát jelent az ismeretelmélet értelmezése. Ezt illetően két *alapvető* koncepciót különböztethetünk meg, amelyek egymás ellentétéiként jelentkeznek. Magától értetődik, hogy a velük kapcsolatos marxista filozófia is különböző értelmet nyer.

A dialektika és az ismeretelmélet azonosságának koncepciója. E felfogás szerint a „dialektika” és az „ismeretelmélet” egy és ugyanazon tudomány különböző elnevezései. Ebben a tudományban a valóság legáltalánosabb mozgástörvényei tükröződnek.

E koncepció igen világosan mutatkozik meg V. I. Cserkeszov és P. V. Kopnyin munkáiban.

V. I. Cserkeszov: „A materialista dialektika az objektív világ legáltalánosabb fejlődéstörvényeiről és az ezektől függő gondolkodástörvényekről szóló tudomány. Éppen ezért ez (a dialektikus logika) egybeesik a dialektikával, vagy, ami ugyanezt jelenti, annak (a dialektikus logikának) más elnevezése.” „A dialektikus logikának és a dialektikus materializmus ismeretelméletének tárgya egy és ugyanaz. Ezért a dialektikus logika és az ismeretelmélet nem külön tudományok, hanem egy és ugyanazon tudomány különböző elnevezései.” (5; 309., 269.)

P. V. Kopnyin: „... Egy filozófiai tudomány van — a materialista dialektika, amely egyidejűleg az ontológiának, a gnoszeológiának és a logikának a funkcióit is teljesíti, és a régi értelemben véve sem az egyik, sem a másik, sem a harmadik; nincs a filozófiának három önálló része különböző törvényekkel, hanem egy tudomány van, amelyet úgy nevezhetünk, ahogy tetszik: dialektikának, logikának, vagy ismeretelméletnek (a tárgy elnevezése nem befolyásolja annak lényegét) ...” (6; 35.)

Vizsgáljuk meg kicsit közelebről e koncepciót.

Mindketten elismerik, *állítják*, hogy a dialektika tudományában a valóság legáltalánosabb törvényei tükröződnek. Elismerik, hogy az ismeretelmélet a megismerés legáltalánosabb törvényeit tanulmányozza. Azt erősítgetik, hogy a „dialektika” és az „ismeretelmélet” csak különböző elnevezések, egy és ugyanazon tudomány különböző elnevezései. E három tételből szükségszerűen következik, hogy a *megismerésnek ugyanazok a legáltalánosabb törvényei, mint a valóságnak*. A „valóság” kifejezés itt ugyanazt jelenti, amit V. I. Cserkeszovnál az *objektív világ és az ettől függő gondolkodás*, illetve P. V. Kopnyinnál a *természet, a társadalom és a gondolkodás*. (5; 309.) (6; 17—18.)

Mit jelentsen ez? Vagy azt, hogy a megismerés másodpéldánya annak, ami nem-megismerés, vagy azt, hogy azonos azzal. A tükröződési elméletre való hivatkozásuk azt engedi feltételezni, hogy az előbbire gondoljunk. Bármely eset is álljon fenn, fel kell tenni a kérdést: mit keres a gondolkodás (a megismerés) a természet, a társadalom és a gondolkodás (a megismerés) felsorolásban? (V. I. Cserkeszov és P. V. Kopnyin felfogásában a gondolkodás és a megismerés mint társadalmi-történelmi folyamat összemosódnak. Ezt — idézett munkáikban — hol gondolkodásnak, hol megismerésnek nevezik.)

E koncepció további gyenge pontjaként kell kiemelni, hogy szemben áll a törvényeknek és a kategóriáknak azzal a körével, tartományával, amelyre vonatkoztatják. A következőkről van szó:

A dialektikus materializmusnak azokat a törvényeit és kategóriáit tartják mindketten szem előtt, amelyek a marxista filozófia propagandájában általában ismeretetésre kerülnek. Tegyük fel a kérdést: mi legyen a megismerés szakaszaival, a gondolkodás formáival, az igazsággal, a jelenségektől a lényeghez és ettől a mélyebb lényeghez való haladással, egyáltalában azokkal a kategóriákkal és törvényekkel, amelyeket a dialektikus materializmus tankönyveinek vagy kézikönyveinek az ismeretelméletről szóló fejezetei tárgyalnak? A dialektika és az ismeretelmélet azonosságát hirdető koncepció alapján ezeket *vagy* ki kell zárni abból a tudományból, amely e koncepció alapján egyaránt nevezhető dialektikának is és ismeretelméletnek is, *vagy* pedig el kell ismerni, hogy a megismerés szakaszai, a gondolkodás formái, az igazság, a jelenségektől a lényeg felé való haladás stb. a megismerésen kívüli valóságban (a természetben, a társadalomban) is megvannak és ugyanúgy nyilvánulnak meg a valóság egyes területein, mint pl. az ellentétek egységének és harcának törvénye.

A dialektika és az ismeretelmélet azonosságának koncepciója tulajdonképpen a gondolkodástörvények képmás-koncepciójának továbbfolytatása. Közvetlen elméleti alapját a gondolkodástörvények képmás-koncepciója képezi.* Létezésének jó szolgálatot tesz az a körülmény, hogy képviselőik következetesen felcserélik gondolatmenetükben a gondolkodást és a megismerést (mint társadalmi-történelmi folyamatot), valamint a gondolkodás folyamatát és a dolgok gondolati képmásait tartalmazó gondolatokat. Világosan mutatkozik ez meg V. I. Cserkeszov idézett munkájában.

Szerinte a tudományos gondolkodás általános logikája a dialektikus logika. (A dialektikus logika nála ugyanazt jelenti, mint a dialektika vagy az ismeretelmélet.) Ezt az a tény indokolja, hogy e logika az ellentétek egységének és harcának törvényére épül fel, amely törvény az objektív világban általánosan érvényes. Ha így van az objektív világban, akkor így kell lennie a gondolkodásban is, hiszen a materialista tükröződéselmélet szerint „a gondolkodás törvényei az objektív világ törvényeinek visszatükröződései.” (5; 314—316.)

Most mellőzhetjük V. I. Cserkeszov dialektikus logikáját. Ami itt számunkra fontos, az a következő:

Az ellentétek egységének és harcának törvénye eredetileg az objektív világ törvénye. A gondolkodásba gondolati képmása révén került át, mint az objektív visszatükröződése. A gondolati képmás (a gondolat tartalma) és a gondolkodás azonosításával gondolkodástörvényé vált, a gondolkodás és a megismerés (mint társadalmi-

* *A gondolkodástörvények képmás-koncepciója:* A gondolkodáson kívüli valóság törvényei egyben a gondolkodásnak is törvényei. Az utóbbiak az előbbieket hű gondolati képmásaiként jelentkeznek a gondolkodásban. Valamely törvény azért gondolkodástörvény, mert a gondolkodáson kívüli valóságnak is törvénye.

történelmi folyamat) azonosításával pedig a megismerés alaptörvényeként jelent meg.

Ilyen körülmények között az ellentétek egységének és harcának törvénye nem tekinthető az „objektív világ és az attól függő gondolkodás” közös törvényének, hiszen a gondolkodásban, a megismerésben e törvénynek csak a gondolati képmása van jelen! Csak a természetnek és a társadalomnak, a megismerésen kívüli valóság területeinek lehet közös törvénye! Ez az alábbi sémával illusztrálható:

MT
FT
KT
BT
TT

— — —
Met

E sémában MT, FT, KT, BT és TT az ellentétek egységének és harcának törvényét jelenti az egyes mozgásformákban (a mechanikai, a fizikai, a kémiai, a biológiai és a társadalmi mozgásban) való valamely konkrét megnyilvánulásában. Gondolati képmását t jelöli, Me pedig a megismerést. Az egyes sorok különböznek egymástól. Közös tényező csak az első öt sorban van.

A fenti séma általában is illusztrálja a dialektika és az ismeretelmélet azonosságának koncepcióját és azt, hogy ez a gondolkodástörvények képmás-koncepciójának továbbfolytatása.

Ez a koncepció következetesebb formájában azt jelenti, hogy tagadják az ismeretelmélet tárgyát képező megismerés sajátos belső törvényeit. E felfogás szerint a megismerés nem más, mint valamilyen tükröző felület, amelyen a megismerésen kívüli valóság törvényei tükröződnek. Ide vezet a dialektikának és az ismeretelméletnek a megadott feltételek melletti azonosítása.

Itt nem szükséges foglalkozni azokkal a további képtelenségekkel, amelyek a fenti koncepcióból következnek.

Az ismeretelmélet másik alapvető felfogása szerint a megismerésnek sajátos belső törvényei vannak, amelyek nem másolatai a megismerésen kívüli valóság törvényeinek. Ezt az álláspontot képviseli pl. T. I. Ojzerman, aki szerint a dialektika, a logika és az ismeretelmélet *azonossága* a hegeli filozófiában abból következik, hogy Hegel az objektív idealizmus szellemében azonosítja a létet és a gondolkodást. „Szemben a hegeli filozófiával a dialektikus materializmus következetesen végigviszi a dialektika, a logika és az ismeretelmélet egységének elvét a filozófiában.” (7; 112.) Ezen a véleményen van M. N. Alekszejev (8), T. Pavlov (9), V. P. Rozsin (10), E. K. Vojsvillo (11), V. I. Malcev (12) és mások. A marxista filozófia propagandájában hallgatólagosan ez a felfogás uralkodik.

A dialektika és az ismeretelmélet tehát itt nemcsak különböző elnevezések, hanem különböző tudományok vagy tudományágak különböző elnevezései. Az ismeretelmélet által tanulmányozott törvények úgy viszonyulnak a dialektika által tanulmányozottakhoz, mint a különös az általánoshoz.

A fenti ismertetések után leszögezhetjük, hogy a marxista filozófiai irodalomban eltérően értelmezik a marxista filozófiát. Az eltérések lényegbevágóak, túlmennek az egyszerű rendszerezés keretein. Az a filozófia, amely a dialektikus materializmus és a történelmi materializmus egységét képezi nem azonos azzal, amelybe nem tartozik bele a történelmi materializmus. Az a tudomány, amelynek a „dialektikus materializmus”, a „materialista dialektika”, az „ismeretelmélet” (vagy a dialektikus

materializmus ismeretelmélete) csak különböző elnevezései, nem azonos azzal a tudománnyal, azzal a dialektikus materializmussal, amelyben a dialektika és az ismeretelmélet egysége fejeződik ki.

II.

A MARXISTA FILOZÓFIA ALAPSTRUKTÚRÁJA

1. A dialektika és az ismeretelmélet különbözősége

A dialektika a valóság (a természet, a társadalom és a megismerés) legáltalánosabb törvényeinek és kategóriáinak tudománya. Mit jelent ez a meghatározás?

A természet, a társadalom és a megismerés — a valóság három nagy területe.

A természet itt a szűkebb értelemben vett természetet jelenti. (A marxista filozófiai irodalomban természetesen tágabb értelemben magát a valóságot értik.) A valóságnak ez a szférája — a mozgásformák engelsi osztályozásának segítségével — a mechanikai, a fizikai, a kémiai és a biológiai mozgásformák összességében jelölhető meg.

A társadalom szférájába tartoznak: a termelési mód a rajta emelkedő felépítménnyel, meghatározott intézmények és eszmék.

A megismerés a valóság leképezése, tükröződése, amely társadalmi-történelmi folyamat; a szubjektum megismerő tevékenysége és ezen belül a szubjektum gondolkodása a megismerés társadalmi-történelmi folyamatának mozzanatát képezi.

A valóság legáltalánosabb törvényeinek példái:

Az ellentétek egységének és harcának törvénye.

A mennyiségi változások minőségi változásokba való átcsapásának törvénye.

A tagadás tagadásának törvénye.

Az utóbbi évek marxista filozófiai irodalma — Engels felfogásának megfelelően (13; 72.) — éppen ezeket a törvényeket tekinti a valóság legáltalánosabb törvényeinek. Természetesen, egyáltalán nem biztos, hogy a valóságnak pontosan három legáltalánosabb törvénye van.

A valóság legáltalánosabb kategóriáinak példái: anyag, mozgás, tér-idő, ellentét, mennyiség, minőség, tartalom, forma, lényeg, jelenség, okság, szükségszerűség, törvény és az ezekhez hasonlóak.

A marxista filozófiai irodalomban a fenti kategóriák „a dialektika kategóriái” elnevezéssel szerepelnek. Természetesen, több hasonló kategória is van. Felsorolásuk a megismerés fejlődésének egyetlen szakaszán sem lehet befejezett.

A fenti törvények és kategóriák a legáltalánosabban így jellemezhetők:

A valóság legáltalánosabb törvényei és kategóriái konkrét megnyilvánulásuktól függetlenül nem léteznek. Az egyes területek dialektikus viszonyai e törvények és kategóriák konkrét megnyilvánulásai. A hatás-ellenhatás, az élő szervezetek örök-lékenysége és változékonysága, a termelőerők és a termelési viszonyok dialektikája, az igazság abszolút és relatív mozzanatainak egysége, az analízis és a szintézis viszonyai — mindezekben az ellentétek egységének és harcának törvénye jelenik meg. Az egyes területek dialektikus viszonyai és a valóság legáltalánosabb törvényei és kategóriái között a különös és az általános egymáshoz való viszonya érvényes.

E törvények és kategóriák gondolati képmásuktól függetlenül, azokat megelőzve léteznek. Ez konkrét megnyilvánulásukra is vonatkozik. Tudunk ezekről vagy nem — léteznek, hatnak, a természetben éppúgy, mint a társadalomban, vagy a megismerésben és annak mozzanatában: a gondolkodásban. Ez utóbbit illetően nem a gondolati képmásról van szó, hanem a gondolkodás folyamatáról, amelybe, természetesen, a gondolati képmás is belekapcsolódik. — Az ellentétek egységének és harcának

törvénye, az oksági összefüggés, a szükségszerű és a véletlen, de a többi dialektikus összefüggések is már azelőtt léteztek, mielőtt róluk elmélkedni kezdtek.

A valóság legáltalánosabb törvényeinek és kategóriáinak összességét gondolati képmásától független, ahhoz viszonyított elsődleges létezésében célszerű a *valóság dialektikájának* elnevezni. Ezt mindenképpen meg kell különböztetni a *valóság dialektikájának gondolati képmásától*. A kettő viszonya — tetszőleges dialektikus törvényt (vagy kategóriát) véve a következőképpen illusztrálható:

MT
 FT
 KT
 BT
 TT
 MeT
 — — —
 t

E sémában MT, FT, KT, BT, TT és MeT az ellentétek egységének és harcának törvényét jelenti az egyes mozgásformákban (a mechanikai, a fizikai, a kémiai, a biológiai és a társadalmi mozgásban, valamint a megismerésben) való valamely konkrét megnyilvánulásában. Gondolati képmását t jelöli. Az egyes sorok különböznek egymástól. Az első hat sor T közös tényezője t-ben reprodukálódik. T helyébe K, t helyébe pedig k helyettesíthető, ha K dialektikus kategóriát (pl. a törvény kategóriáját), k pedig ennek gondolati képmását jelenti.

A szóban forgó problémának ez a felfogása lényegesen különbözik attól, ahogyan ezt a dialektika és az ismeretelmélet azonosságának koncepciójában találjuk.

Állítsuk egymás mellé a két felfogást illusztráló két sémát:

MT	MT
FT	FT
KT	KT
BT	BT
TT	TT
— — —	MeT
Met	— — —
	t

A két séma ugyanazt jelöli, amit eredeti helyükön jelölnek.

A két felfogás különbsége szembeütő. Az ellentétek egységének és harcának törvénye az egyik (a dialektika és az ismeretelmélet azonosságának koncepciója) szerint a megismerés területén (Me) csak gondolati képmásként (t) létezik; a másik szerint e törvény a megismerésben (Me) gondolati képmásától függetlenül, azt megelőzve is létezik (T).

A dialektika mint tudomány a valóság dialektikájának gondolati képmását tartalmazza tudományos fokon. A benne foglalt törvények és kategóriák (mint gondolati képmások) a valóságról való emberi tudás általánosításának eredményeként léteznek. Másként megfogalmazva: a dialektika mint tudomány az ún. szaktudományokra vagy rész tudományokra támaszkodik, azok eredményeit általánosítja.

Így fogták fel e kérdést a marxizmus-leninizmus klasszikusai. Engels *A természet dialektikája* c. munkájának alap gondolata éppen a természettudományok eredményeinek filozófiai (dialektikus) általánosítása. Továbbá: amikor a módszer fejlődésének három szakaszáról beszél — az ógörög filozófusok naív dialektikájáról, a metafizikus módszer uralmáról és a modern dialektikáról — ezeket az emberi tudás elért

eredményeivel kapcsolatban vizsgálja. Lenin a *Materializmus és empiriokriticizmus*ban Engels halála óta bekövetkezett bizonyos természettudományos eredmények dialektikus materialista általánosítását is adja. — Szélesebb értelemben pedig minden filozófia — közvetve vagy közvetlenül és figyelembe véve a társadalmi forrásokat is — a világról való emberi tudás ismeretanyagához, illetve a megismerés során felmerült problémákhoz kapcsolódik. Tévedés lenne pl. azt hinni, hogy Hegel a saját fejéből, mintegy a világtól izoláltan tiszta gondolataiból tárta volna fel a dialektikus törvényeket.

A fentiekből és az emberi megismerés előrehaladó jellegéből következik, hogy a *dialektika tudománya* — mint más tudomány is — *sohasem lehet befejezett*.

Az ismeretelmélet a megismerés folyamatának általános törvényeit, kategóriáit és formáit tanulmányozza. Mint ilyen, a megismerés egészének magyarázatát adja.

A *megismerés* a valóság leképezése, tükröződése, amely társadalmi-történelmi folyamat; a szubjektum megismerő tevékenysége és ezen belül a szubjektum gondolkodása a megismerés társadalmi-történelmi folyamatának mozzanatát képezi.

A megismerés általános törvényeinek példái:

A jelenségektől a lényeghez és ettől a mélyebb lényeghez való haladás törvénye.

A gondolkodás kezdeti absztraháló és azt követő konkrétizáló tevékenységének törvénye.

A folytonosság és a megszakítottság egységének törvénye a megismerésben. (Minden új ismeret folytatása is és megszakítása is a réginek. A marxista filozófia folytatása is és megszakítása is a Marx előtti filozófiának.)

A megismerés általános kategóriáinak példái: Tükröződés (leképezés), tudat, gondolkodás, gyakorlat (ismeretelméleti aspektusában), igazság és az ezekhez hasonlók.

A megismerés általános formáinak példái: analízis és szintézis, absztrahálás, fogalom, indukció és dedukció, hipotézis és az ezekhez hasonlók. A felsorolt formák elsősorban a szubjektum megismerő tevékenységével, a szubjektum gondolkodásával kapcsolatosak.

A fenti törvények, kategóriák és formák a legáltalánosabban így jellemezhetők:

A megismerés általános törvényei, kategóriái és formái gondolati képmásaiktól függetlenül, azokhoz viszonyítva elsődlegesen léteznek. Tudunk ezekről vagy nem, — léteznek, hatnak a megismerésben. Létezésüket, érvényességüket nem a szubjektum akarata határozza meg. Naív dolog feltételezni, hogy amíg pl. az elmélet és a gyakorlat egységének tétele vagy a jelenségektől a lényeghez és ettől a mélyebb lényeghez való haladás törvénye nem emelkedtek a filozófiai tétel rangjára, addig a megismerés nem ezeknek megfelelően történt. Hasonlóan: az igazság (mint a hű gondolati képmásnak a dologhoz való viszonya) már akkor létezett, amikor még lehetetlen volt (az ismeretek primitívségének következtében) róla elmélkedni. Ugyanez a helyzet a fogalommal, az indukcióval, a dedukcióval és így tovább. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy az itt idézett két törvény, továbbá az igazság, a fogalom stb. a tudattól függetlenül léteztek, hanem *csak* azt és éppen azt, hogy gondolati képmásaik előtt és attól függetlenül léteznek.

A megismerés általános törvényei, kategóriái és formái nem képmások. Gondolati képmásuktól független létezésükben nem igazak vagy hamisak, hanem vannak, léteznek. Az igaz és a hamis *gondolati képmásaiknak* hozzájuk való viszonyával kapcsolatos. Ezt a dialektika és az ismeretelmélet azonosságának koncepciójával szemben igen fontos hangsúlyozni. Természetesen, a megismerés általános törvényeit, kategóriáit és formáit nem szabad isteni adománynak tekinteni. Ezek a gyakorlati

tevékenységben, a gyakorlat szükségleteinek és a megismerésen kívüli valóság sajátosságainak megfelelően alakultak ki.

A megismerés általános törvényeinek, kategóriáinak és formáinak fentebbi jellemzése mellett figyelembe kell venni a következőket:

A megismerés törvényeinek, kategóriáinak és formáinak ismerete, valamint egyéb ismeretek alapján az ember a megismerés új eljárásait dolgozhatja ki, amelyek — úgy tűnik — *elsődlegesen* a gondolatok tartalmaként léteznek és később kerülnek alkalmazásra. (Gondoljunk itt bizonyos kibernetikai módszerekre, azok alkalmazására.) Hangsúlyozni kell, hogy mindez a gondolati képmásaiktól függetlenül létező megismerési törvények, kategóriák és formák alapján történik. Ezt illetően a valóság megismerésének területén ugyanaz megy végbe, mint a valóság megváltoztatásában. (A kettő egyébként sem választható el egymástól.) Az ember a számára hasznos dolgok tulajdonságainak megfelelően a természet törvényeire támaszkodva „új” dolgokat „teremt”, amelyekre fokozottabban jellemzőek eme hasznos tulajdonságok: A barlang-lakás helyett lakást épít, amely egyre inkább különbözik a természetben előforduló „lakásoktól”. Ezek pedig elsődlegesen az építészek fejében léteznek, mint gondolataik tartalma. — A gondolkodás nemcsak tükrözi a valóságot, hanem bizonyos értelemben teremti is azt. —

Meg kell tehát különböztetni a megismerés általános törvényeit, kategóriáit és formáit ezek gondolati képmásaitól. Ez a viszony a következő sémában illusztrálható:

MT
FT
KT
BT
TT
MeT

— — —
met

E sémában MT, FT, KT, BT, TT és MeT az ellentétek egységének és harcának törvényét jelenti az egyes mozgásformákban (a mechanikai, a fizikai, a kémiai, a biológiai és a társadalmi mozgásban, valamint a megismerésben) való valamely konkrét megnyilvánulásában. MeT az ellentétek egységének és harcának törvényét jelöli, ahogyan az a megismerésben pl. az igazság abszolút és relatív mozzanatainak dialektikájában megnyilvánul. Ennek gondolati képmását met fejezi ki. MeT helyébe MeK vagy MeF, met helyébe pedig mek vagy mef helyettesíthető, ha K a megismerés valamely általános kategóriáját, F a megismerés valamely általános formáját jelenti, k és f pedig ezek gondolati képmásait.

A szóban forgó problémának ez a felfogása lényegesen különbözik attól, ahogyan azt a dialektika és az ismeretelmélet azonosságának koncepciójában találjuk.

Állítsuk egymás mellé a két felfogást illusztráló két sémát.

MT	MT
FT	FT
KT	KT
BT	BT
TT	TT
— — —	MeT
Met	— — —
	met

A két séma ugyanazt jelöli, amit eredeti helyükön jelölnek.

A két felfogás különbsége szembevetendő. A dialektika és az ismeretelmélet azonoságának koncepciójában az ellentétek egységének és harcának törvénye a megismerés területén (Me) csak gondolati képmásként (t) létezik. A másik felfogás szerint e törvény a megismerésben gondolati képmásától (met) függetlenül megnyilvánul (MeT). Az első esetben Met gondolati képmás, az előző sorok gondolati képmása. A második esetben viszont met csak MeT gondolati képmása.

A megismerés általános törvényei, kategóriái és formái természetük szerint dialektikusak. A valóság dialektikája bennük konkrét módon jelentkezik. E tétel illusztrálásaként az igazság abszolút és relatív mozzanatainak összefüggésére, az elmélet és a gyakorlat dialektikájára, az indukció és a dedukció viszonyaira gondolhatunk.

Az ismeretelmélet mint tudomány a megismerés általános törvényeinek, kategóriáinak és formáinak gondolati képmásait tartalmazza tudományos fokon. E gondolati képmások — a fentiekből következően — nem a szűkebb értelemben vett természetre és nem a társadalomra vonatkoznak, hanem a megismerés folyamatára: a megismerésről nyert emberi tudás általánosításának eredményeként léteznek. Az ismeretelméletben fontos feladatként jelentkezik a tudományos kutatás olyan eljárásainak kidolgozása, amelyek általánosan alkalmazhatók a valóság különböző területeinek megismerésében. Az ismeretelméleti kutatásokban fel kell használni a megismerést tanulmányozó többi tudományok (különösen a lélektani tudományok) eredményeit és a megismerés történetét: az emberi ismeretek kialakulásának és fejlődésének történetét.

A megismerés előrehaladó jellegéből következik, hogy az ismeretelméletet sem szabad befejezett tudománynak tekinteni.

A dialektika és az ismeretelmélet úgy viszonyulnak egymáshoz, mint az általános és a különös. A fentiek alapján világos, hogy a valóság (a természet, a társadalom és a megismerés) legáltalánosabb törvényei és kategóriái sajátosan nyilvánulnak meg a megismerésben; vagy ami ugyanezt jelenti: a megismerés általános törvényei, kategóriái és formái természetük szerint dialektikusak. Ezzel kapcsolatban azt is látnunk kell, hogy a valóság legáltalánosabb törvényei és kategóriái nem a megismerés általános vagy legáltalánosabb törvényei és kategóriái; a megismerés általános törvényei, kategóriái és formái pedig nem tekinthetők a valóság legáltalánosabb törvényeinek, kategóriáinak és formáinak. Ezek az összefüggések fejlődnek ki a két tudományág (a dialektika tudománya és az ismeretelmélet) egymáshoz való viszonyában.

2. A dialektika és a történelmi materializmus

A történelmi materializmus szokásos meghatározásának lényege: A történelmi materializmus a társadalomnak mint egységes rendszernek a legáltalánosabb fejlődéstörvényeit tanulmányozza. Ez a tudomány vagy tudományág *a társadalom* megismerésének és megváltoztatásának általános elmélete és módszere. (14; 7.) (15; 399.) (16; 276—277.)

Ilyen értelmezésben a történelmi materializmus úgy viszonyul a dialektika tudományához, mint a különös az általánoshoz. A valóság (a természet, a társadalom és a megismerés) legáltalánosabb törvényei és kategóriái sajátosan nyilvánulnak meg a társadalomban. Másképpen kifejezve: a társadalom természete szerint dialektikus. Nyilvánvaló, hogy a valóság legáltalánosabb törvényei nem azonosíthatók a társadalom legáltalánosabb fejlődéstörvényeivel. Ezek az összefüggések fejlődnek ki a két tudomány vagy tudományág (a dialektika tudománya és a történelmi materializmus) egymáshoz való viszonyában.

3. Az ismeretek egy csoportjának sajátos funkciója és a filozófia

Megismerő tevékenységünk egyik alapvető törvényszerűsége, hogy *ismereteink a megismerés eredményeként jelentkeznek és egyben előfeltételei, eszközei is a megismerésnek*. Ismereteink nem velünk születtek, hanem az emberiség és a szubjektum hosszas megismerő tevékenységének eredményeképpen jöttek létre. De amikor megismerünk, akkor felhasználjuk — éspedig szükségszerűen — a rendelkezésünkre álló ismereteket, azok segítségével folytatjuk a megismerő tevékenységet. Az elmélyültebb tudás elmélyültebb kutatást tesz lehetővé.

Problémánk szempontjából itt ki kell emelnünk az ismereteknek azt a csoportját, amely mindig részt vesz vagy részt vehet valamely adott dolog megismerésében, függetlenül attól, hogy az milyen mozgásformával kapcsolatos, függetlenül az adott dolog konkrét sajátosságaitól. Ilyenek pl. az oksági összefüggésre, az egyes és az általános viszonyára vagy a dolog és a gondolat összefüggéseire vonatkozó ismereteink.

Vegyük az okság fogalmát. E fogalom igen régi és eredete a gyakorlati tevékenységre vezethető vissza. Megjelenése szükségszerű volt, hiszen az ember minduntalan tapasztalta, hogy valamely dolog egy másik dolgot vált ki, egy másik dolgot idéz elő. Az események előidézése vagy elhárítása a szóban forgó viszony konkrét eseteiről való ismeretek általánosítását követelte meg az okság fogalmában, amely ezután a konkrét oksági összefüggésekről való ismeretek mellett létezik és arra ösztönzi az embert, hogy újabb konkrét oksági összefüggéseket állapítson meg kutatásaiban. Ez utóbbiak (és az egyéb ismeretek) aztán maguk is visszahatnak az okság *fogalmára*, amely állandóan változik, tendenciáját tekintve állandóan gazdagodik. Erről tanúskodik a filozófia és a szaktudományok története.

Az okság fogalmát, az ok-okozati viszonyra vonatkozó tudásunkat mindenképpen alkalmaznunk kell kutatásainkban, függetlenül attól, hogy mely területen végezzük azokat. Miért van így? Mi ennek az oka? Ezeknek a kérdéseknek a felmerülése mindig azt jelenti, hogy az okság fogalmát kezdjük alkalmazni még a konkrét ismeretek megszerzése előtt, mielőtt még a kérdéses konkrét oksági összefüggést megtaláltuk volna.

Hasonlóképpen kell értékelnünk az egyes és az általános viszonyára vagy a dolog és a gondolat összefüggésére vonatkozó ismereteinknek a megismerésben betöltött szerepét is. Mindez azért lehetséges és egyben szükséges, mert ezek és a hozzájuk hasonló ismeretek a konkrét dolgokban vagy a megismerésben általánosan megnyilvánuló összefüggéseket tükröznek.

Más ismereteink nem így viselkednek. A társadalmi osztály vagy a kémiai elem fogalma, mechanikai vagy biológiai ismereteink nem vesznek részt bármely konkrét dolog megismerésében.

A konkrét dolgokban és a megismerésben általánosan megnyilvánuló összefüggéseket tükröző ismereteink a világhoz való viszonyunkban a világnézet legáltalánosabb kereteit adják (amennyiben világnézetben a világról való legáltalánosabb nézeteink összességét értjük); *a megismerésben pedig módszerként, a vizsgálódás, a kutatás vezérfonalaként szerepelnek*. Problémánk szempontjából itt ez utóbbit kell hangsúlyozni. (Ez a módszer természetében különbözik a kutatásban alkalmazott egyéb módszerektől.)

A módszer, a dolgok tanulmányozásának vezérfonala ösztönös és tudatos lehet. Az ember különböző fokon ismeri fel és alkalmazza a szóban forgó ismereteket, de mindig felismeri és alkalmazza azokat. Ezt illetően a *filozófia* a módszer tudatos formájával kapcsolatos, *a legáltalánosabb értelemben vett tudományos igényű módszer*..

A módszer tudatos formáját illetően a következő példát szokás felidézni analógia céljából: Az emberek általában ösztönösen is helyesen beszélnek, de a grammatikai ismeretek alkalmazásának nagy szerepe lehet a helyes beszéd kialakításában. Ezért a grammatikai szabályok ösztönös általánosítása helyett tudatos általánosításukhoz kell folyamodnunk. E példához a következőket kell hozzáfűzni: Beszédünket illetően végeredményben a grammatikai szabályok tudományos általánosítása nélkül is boldogulhatunk. Ezzel szemben a tudományok fejlettségének meghatározott fokán nem elégséges a módszer tudatossága, hanem *a módszernek tudományosnak is kell lennie*.

Minden filozófiának sajátja, hogy a fenti értelemben vett módszerként funkcionál. Ebből a szempontból a filozófia története a legáltalánosabb értelemben vett tudományos módszer kialakulásának és fejlődésének története. Ebbe a fejlődési sorba tartozik a marxista filozófia is, lévén folytatása is és megszakítása is a megelőző filozófiáknak.

A Marx előtti filozófiák esetében számos körülmény akadályozta a szóban forgó funkció megvalósulását. Ezek között az alábbiaknak volt jelentősebb szerepük:

a) *A fenti értelemben vett általános és a konkrét ismeretek összeolvadása*. Ez különösen a filozófia kialakulásának kezdetére érvényes. Ami akkor létrejött, az tulajdonképpen nem a mai értelemben vett filozófia, hanem tudomány általában, amely a fenti értelemben vett általános ismereteket és a konkrét (pl. matematikai, biológiai stb.) ismereteket egyaránt tartalmazta.

A filozófia a mai értelmében fokozatosan alakult ki. A valóság egyes területeire vonatkozó ismeretek felhalmozódásának megfelelően az egyes ún. szaktudományok kiváltak a filozófiának nevezett „általános tudományból”. Közben pontosabban kirajzolódott a mai értelemben vett filozófia tárgyköre. *Fejlődésének szembetűnő tendenciája, hogy mindinkább a megismerés felé fordul*. A filozófiának ez a fejlődése még most sem zárult le. Pl. folyamatban van néhány szaktudománynak a filozófiától való leválása. (Különösen nyilvánvaló ez a formális logika esetében.)

b) *A Marx előtti filozófiák spekulatív jellege*. Erre vonatkoznak Engels szavai: „... Azoknak a tényeknek a segítségével, amelyeket maga a tapasztalati természet-tudomány nyújt, módunkban van a természet összefüggéseinek megközelítően rendszeres és áttekinthető képét is megalkotni. Ennek az összképnek a megalkotása ezelőtt az úgynevezett természetfilozófia feladata volt. E feladatát csak úgy tudta teljesíteni, hogy a még ismeretlen tényleges összefüggéseket eszmei, fantasztikus összefüggésekkel pótolta, a hiányzó tényeket gondolatképekkel egészítette ki, a valóságos hézagokat a pusztá képzeletben töltötte ki. Miközben így járt el, sok zseniális gondolata volt, sok későbbi felfedezést előre megsejtett, de nem kevés badarságot is vetett felszínre, amint ez nem is lehetett másképpen.” (17; 385.) Ugyanez volt a helyzet társadalmi vonatkozásban is. „A történelem, a jog, a vallás stb. filozófiája itt is abban merült ki, hogy az eseményekben magukban kimutatandó valóságos összefüggést a filozófus fejében készült összefüggéssel helyettesítették, hogy a történelmet egészében és egyes részleteiben úgy fogták fel, mint eszmék megvalósulását és azok az eszmék, amelyek így megvalósultak, természetesen mindig csak magának a filozófusnak kedvelt eszméi voltak.” (17; 386.)

Míndez szubjektivista torzulásra adott lehetőséget.

c) *A Marx előtti filozófiák ideológia-jellege*. A filozófia egész története a materializmus és az idealizmus, a dialektikus és a metafizikus nézetek harca. A materializmus és a dialektika általában a haladó osztályokkal, az idealizmus és a metafizika pedig általában a reakciós osztályok érdekeivel függ össze, ezen osztályok érdekeinek eszmei kifejeződése, *ideológiája*.

Ez magyarázza sok filozófiai rendszerrel kapcsolatban a módszer vagy módszerek (formális logikai) ellentmondásosságát, valamint a módszer elmélete és a megismerési folyamatban követett tényleges módszer közötti ellentmondást. Egyáltalában: Ha követték az elméletben hirdetett módszert, az sokszor negatív hatást gyakorolt a megismerésre. De a legtöbb esetben nem követték a filozófia által megállapított „tudományos igényű” módszert, mert egyszerűen lehetetlen volt az annak megfelelő eljárás. Engels írta: „Ez a kijelentés, hogy a magában való dolgot nem ismerhetjük meg... először is kilép a tudomány területéről a képzelet területére. Másodszor, éppenséggel semmivel sem gyarapítja tudományos ismeretünket, mert ha nem foglalkozunk a dolgokkal, akkor nem léteznek számunkra. S harmadszor, ez a kijelentés pusztán frázis és soha nem alkalmazták. Elvontan tekintve egészen értelmetlen cseng. De próbáljuk alkalmazni. Mit gondoljunk arról a zoológusról, aki azt mondja: »A kutyának látszat szerint négy lába van, de nem tudjuk, vajon a valóságban négy-millió lába van-e, vagy sem?« Arról a matematikusról, aki először meghatározza a háromszöget, mint aminek három oldala van, és aztán kijelenti, nem tudja, vajon nem 25 oldala van-e? 2×2 a *látszat szerint* 4? De a természetkutatók óvakodnak attól, hogy a magában való dolog frázisát a természettudományban alkalmazzák, csak a filozófia területére tett kirándulásaikon engedik ezt meg maguknak. Ez a legjobb bizonyítéka annak, hogy ezt a frázist milyen kevéssé veszik komolyan és hogy az milyen keveset ér. Ha komolyan vennék, akkor à quoi bon (minek) egyáltalában kutatni valamit?” (13; 251.)

Mindéz persze nem jelenti azt, hogy a Marx előtti filozófiák esetében nem beszélhetünk megvalósításra méltó módszerről. Ha ilyen nézetet vallunk, akkor elvetjük teljesen az egész Marx előtti filozófiát. De itt nem is ezt kell hangsúlyoznunk.

A Marx előtti filozófiák fenti jellemző vonásait egyrészt ismeretelméleti, másrészt társadalmi okok magyarázzák. Ismeretelméleti okon itt az emberi tudás meghatározott fokát értjük. Engels a materializmus és a dialektika fejlődését a tudományos ismeretek fejlődésével kapcsolatban vizsgálta. (18; 21—29., 143.) A társadalmi ok pedig az osztályérdekek eszmei igazolásának szükségességéből adódik. Osztálytársadalomban minden filozófia — mint világnézet — egyben osztályérdeket fejez ki. A filozófia pártossága maga is befolyásolja a filozófia állapotát és fejlődését. Míg pl. a metafizikus felfogás a maga idejében a tudományok fejlettségi fokától függően jogosult volt (18; 22—23.), napjainkban feleslegessé, sőt károsná vált. Ismeretes, hogy bizonyos mai filozófia rendszerek metafizikusak és ez a tudományok mai fejlettségi fokából nem következik.

A Marx előtti filozófiáknak és minden hasonló filozófiának a megnevezett okok megszűnésével párhuzamosan meg kell szűnniök. A természetben és a történelemben objektíve létező összefüggések feltárásával a tudományok fölött álló és bizonyos értelemben azokat helyettesítő filozófia — a régi értelemben vett filozófia — szükségszerűen megszűnik. „Felújításának minden kísérlete nemcsak felesleges, hanem *viszsaesés lenne*.” Engels erre vonatkozó fejtegetése közismert. (17; 385—386., 396.)

Az ismertetett akadályok leküzdésével, a marxista filozófia keletkezésével és fejlődésével egyre inkább megvalósul a filozófia funkciója.

4. A marxista filozófia alapstruktúrája

A marxista filozófia annak a tudomány-komplexumnak a keretei között jött létre és fejlődött, amit marxizmusnak-leninizmusnak nevezünk. Ez a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet tudománya, magában foglalva általános filozófiai

alapokat és a társadalom általános törvényeire, valamint a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet konkrétabb törvényszerűségeire vonatkozó ismereteket.

A marxista filozófiában világosan kifejezésre jut, hogy ez nem a többi tudomány fölött álló filozófia és nem akarja helyettesíteni a többi tudományokat.

A marxizmus klasszikusai a dialektikus materializmust, illetve a materialista dialektikát tudatosan a valóság megismerésének és megváltoztatásának módszereként fogták fel és ebben a vonatkozásban szembeállították azt a régebbi filozófiával.

A marxista filozófia a marxista világnézet legáltalánosabb kereteit szolgáltatja.

A marxista filozófia — a dialektikus materializmus.

A dialektikus materializmus az a tudomány, amelynek tárgyát a valóság (a természet, a társadalom, és a megismerés) legáltalánosabb törvényei és kategóriái, valamint a megismerés folyamatának általános törvényei, kategóriái és formái képezik.

A dialektikus materializmusnak két része van: a dialektika és az ismeretelmélet.

A dialektika tudományának tárgya az ismeretelmélet tárgyával általános-különös viszonyban van. A dialektika és az ismeretelmélet a dialektikus materializmusban úgy viszonyulnak egymáshoz, mint rész a részhez. A dialektikus materializmusban megnyilvánuló egységük a marxista filozófia funkciójából következik: A marxista filozófia a valóság megismerésének és megváltoztatásának a legáltalánosabb értelemben vett tudományos módszere. *A marxista filozófia azaz a dialektikus materializmus mint a dialektika és az ismeretelmélet egysége olyan ismereteket tartalmaz, amelyek mindig részt vesznek vagy részt vehetnek valamely adott dolog megismerésében, függetlenül attól, hogy az milyen mozgásformával kapcsolatos, függetlenül az adott dolog konkrét sajátosságától.*

A történelmi materializmus nem része a marxista filozófiának. Ez a marxista filozófia funkciójából következik. *A történelmi materializmus nem olyan ismereteket tartalmaz, amelyek mindig részt vehetnének valamely konkrét dolog megismerésében.*

A történelmi materializmus hovatartozásáról folytatott vitákban különböző kérdések keverednek.

A történelmi materializmust mint a társadalom materialista (és egyben dialektikus) felfogását azonosítják a történelmi materializmussal mint tudománnyal. Ez pedig két különböző dolog. A társadalom, a történelem materialista felfogása a marxista filozófia szükségszerű elemét képezi. Szükségszerű elem ez a materialista dialektikát illetően is, lévén az a természet, a társadalom és a megismerés (azaz a valóság) legáltalánosabb törvényeinek tudománya. *Hogy dialektikus materialisták lehessünk, ehhez elengedhetetlen a társadalom dialektikus materialista felfogása.* Éppen ebben van a döntő különbség a Marx előtti materializmus és a marxista materializmus között; a Marx előtti materializmus következetlen volt, amennyiben a társadalmi jelenségek vizsgálatánál nem tudott materialista lenni. Így fogta fel a kérdést Engels és Lenin is. Lenin: „A régi materializmus következetlenségének, befejezetlenségének, egyoldalúságának felismerése arra a meggyőződésre vezette Marxtot, hogy a »társadalomtudományt összhangba kell hozni a materialista alappal és ezen az alapon újjá kell alakítani«. Ha a materializmus általában a létből magyarázza a tudatot, nem pedig megfordítva, akkor az emberiség társadalmi életére alkalmazott materializmus megkövetelte, hogy a társadalmi tudatot a társadalmi létből magyarázzák.” „A materialista történelemfelfogás felfedezése, vagy helyesebben a materializmus következetes folytatása...” stb. (19; 43., 45.) És ilyen értelemben veszi Lenin a történelmi materializmust, a materialista történelemfelfogást, amikor *Materializmus és empiriokritizmus* c. munkájában a machisták ellen harcol, „... akik a filozófiában is, a történelemben is határozott és következetes ellenfelei a dialektikus materializmusnak.”

(20; 326.) Konkrétabban: Lenin itt azért harcol a machisták ellen, mert azok azonosították a társadalmi létet és a társadalmi tudatot, tehát — ismeretelméletüknek megfelelően — a társadalom területén sem voltak materialisták. Ezzel kapcsolatban mondja: „Marx és Engels zsenialitása éppen abban rejlik, hogy igen hosszú időn, *majdnem fél évszázadon át* továbbfejlesztették a materializmust, az egyik fő filozófiai irányzatot, nem vesztegettek egyhelyben már megoldott ismeretelméleti kérdéseket ismételve, hanem következetesen alkalmazták — megmutatták, *hogyan* kell alkalmazni *ugyanazt* a materializmust a társadalomtudományok terén. . .” „Minden materializmus elismeri az emberiség tudatától, érzetétől, tapasztalatától stb. független objektív, valóságos létet (anyagot). A történelmi materializmus a társadalmi létet az emberiség társadalmi tudatától függetlennek tekinti. A tudat ott is, itt is csak a lét tükröződése, a legjobb esetben megközelítően hű (adekvát, eszményi pontosságú) tükröződése. A marxizmus filozófiájából, ebből az egy acéldarabból öntött filozófiából egyetlen alaptételt, egyetlen részt sem lehet kitörölni anélkül, hogy el ne távolodnánk az objektív igazságtól, hogy ne szegődnénk a reakciós burzsoá hazugság szolgálatába.” (20; 349., 338.) Közismert továbbá, hogy a „*Materializmus és empiriokriticismus*” elején a „Tíz kérdés az előadóhoz” c. rész így kezdődik: „Elismeri-e az előadó, hogy a marxizmus filozófiája a *dialektikus materializmus*? Ha nem, akkor miért nem foglalkozott egyszer sem Engelsnek erre vonatkozó számtalan kijelentésével?” (20; 3.)

És más dolog a történelmi materializmus mint tudomány, amely fogalmának szokásos meghatározása a következő: A történelmi materializmus a társadalom legáltalánosabb fejlődéstörvényeivel foglalkozó tudomány. A történelmi materializmus egyben a *társadalom* megismerésének és megváltoztatásának legáltalánosabb értelemben vett módszere.

Továbbá: *A dialektikus materializmus tudományának és a társadalom dialektikus materialista felfogásának viszonyát azonosítják a dialektikus materializmus tudományának és a történelmi materializmus tudományának egységével, amelyben a nevezett tudományok rész-rész viszonyban vannak.* Igaz, hogy a társadalom a valóság részét képezi, de a társadalom legáltalánosabb fejlődéstörvényei a valóság legáltalánosabb törvényeihez úgy viszonyulnak, mint a *különös az általánoshoz*. A különös és az általános pedig nem rész-rész viszonyban vannak. Amennyiben a dialektikus materializmust és a történelmi materializmust a marxista filozófia *részeként* fogják fel, meg kellene indokolniok, hogy miért éppen a történelmi materializmus tudományát kapcsolják egybe a dialektikus materializmussal a marxista filozófia egészében mint részeket.

A társadalom dialektikus materialista felfogása a marxista filozófiában nem vonja maga után annak elismerését, hogy a társadalom legáltalánosabb fejlődéstörvényeinek tudománya a marxista filozófia részét képezi. Ezen az sem változtat, hogy a történelmi materializmus mint a társadalom legáltalánosabb fejlődéstörvényeinek tudománya a társadalom dialektikus materialista felfogásával kapcsolatos, feltételezi ez utóbbit.

Továbbá: *A dialektikus materializmus, azaz a marxista filozófia funkcióját azonosítják a történelmi materializmus tudományának funkciójával és a marxizmus-leninizmus egészének funkciójával.* Ezt illetően célszerű megjegyezni az alábbiakat: *Először:* A marxizmus alkotórészei — ideértve a történelmi materializmust is — a törvények különböző sorait tartalmazzák. *Másodszor:* A marxizmus a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet *komplex* tudománya, amely általánosabb filozófiai alapokat, valamint a társadalom legáltalánosabb és az átmenet konkrétabb törvényeire vonatkozó ismereteket tartalmaz. *Harmadszor:* A marxizmus rendszerében a marxista filozófia nem egyedül teljesíti világnézeti funkcióját, hanem a többi

alkotórészekkel egyetemben és *a marxista világnézetnek csak a legáltalánosabb kereteit adja.* (Bármely filozófia a vele kapcsolatos világnézetnek csak a legáltalánosabb kereteit mutatja!)

A marxista filozófia és a történelmi materializmus tudományának fentebb vázolt elhatárolása nem jelenti az utóbbi tudomány hasznosságának és szükségességének tagadását. De ez az elhatárolás azt sem jelenti, hogy a filozófiának nem kell társadalmi kérdésekkel foglalkoznia. Ellenkezőleg! — Sokat beszélnek a marxista filozófia és a természettudományok szövetségéről. Nem ártana meghirdetni napjainkban az előbbivel egyenrangú követelményként a marxista filozófia és a társadalomtudományok szövetségét is. Mindkét fél számára hasznos lenne ez.

A kérdés tehát: hogyan kerülnek az általános és a különös törvényekkel foglalkozó tudományok egy sorba, hogyan képeznek egészet?

Annak az állításnak bizonyítására, hogy a történelmi materializmus tudománya a marxista filozófia részét képezi, hogy a filozófia keretein belül a dialektikus materializmussal rész-rész viszonyban van, általában a következő érveket szokás felhozni:

a) *A marxizmus klasszikusainak ez volt a felfogásuk az adott kérdésben.* Azonnal feltehetjük a kérdést: Ezt a nézetüket hol fejtették ki a marxizmus klasszikusai? A nevezett szerzők által idézett, ill. megjelölt részek sem tartalmazzák ezt a nézetet. Hogy mit tartalmaznak, mi az értelmük — erről már volt szó. Inkább Molnár Eriknek van igaza e kérdésben: „... Se Marx, se Lenin nem tartotta a történelmi materializmust filozófiai tudománynak. Csak betűragással lehetne egy-két mondatukból ezt a következtetést levonni. A probléma mai formájában fel sem merült előttük.” (4; 575.)

b) *A dialektikus materializmus nem lehet következetes, nem lehet befejezett a történelmi materializmus nélkül.* Ez esetben a „történelmi materializmus” kifejezés két értelemben szerepel; itt a négy terminussal való bizonyítás hibáját követik el, amennyiben a társadalom dialektikus materialista felfogásának fogalmát azonosítják a történelmi materializmus tudományának fogalmával.

c) *A történelmi materializmus konkretizálja a dialektikus materializmus tételeit.* Ez az érv itt nem bizonyít. Ugyanezt teszi még nagyobb mértékben a tudományos szocializmus is mint a marxizmus egyik alkotórésze. A fenti tételt más tudományokkal kapcsolatban is kimondhatjuk. Felvetődhet, hogy a történelmi materializmus tudománya általánosabb jellegénél fogva különbözik pl. a tudományos szocializmustól, tehát ez az ellenvetés ugyanúgy nem bizonyít, mint a szóban forgó érv. Az ismeretelmélet a történelmi materializmus tudományához hasonlóan általános jellegű és mégsem azért része a marxista filozófiának, mert konkretizálja a dialektikus materializmus tételeit. Egyáltalában: nem azért része valamely tudomány vagy tudományág a marxista filozófiának, mert konkretizálja a dialektikus materializmus tételeit. Nevezett érvet következetesen — és minden megszorítás nélkül — alkalmazva más tartalommal az első filozófiák szerkezetéhez jutnánk, amikor is a „filozófia” terminus jelölte a valóságáról való ismeretek összességét.

d) *Annak tagadása, hogy a történelmi materializmus a marxista filozófia része — revizionista felfogással kapcsolatos.* Ezt az érvet általában előrebocsájtás formájában, mindjárt az érvelés elején szokás hangoztatni. Az ilyen érvelés önmagában véve az argumentum ad populum hibáját jelenti. De a többi felsorolt érveléssel kapcsolatban sem argumentum ad veritatem, hiszen először be kellene bizonyítani azt, hogy a történelmi materializmus tudománya a marxista filozófia részét képezi és hogy a marxizmus klasszikusai is így ítélték e kérdésben. A revizionizmus problémája csak ezután

vetődhet fel. Egyébként pedig: a társadalom dialektikus materialista felfogásának elismerése és a történelmi materializmus tudományának helyeslése, valamint annak tagadása, hogy a történelmi materializmus tudománya a marxista filozófia részét képezi — *nem azonos* a társadalom dialektikus materialista felfogásának és a történelmi materializmus tudományának tagadásával. Ezt a megkülönböztetést akkor is meg kellene tenni, ha valóban revizionizmusról lenne szó a megnevezett érvnek megfelelően.

Összegezve: A történelmi materializmus a *társadalom* legáltalánosabb fejlődés-törvényeinek tudománya. Más vonatkozásban ez a *társadalom* megismerésének és megváltoztatásának legáltalánosabb értelemben vett tudományos módszere. Mint ilyen, nem része a marxista filozófiának, amely a *valóság* legáltalánosabb törvényeit és kategóriáit, valamint a *megismerés* általános törvényeit, kategóriáit és formáit tanulmányozza. A marxista filozófia a *valóság* megismerésének és megváltoztatásának legáltalánosabb értelemben vett tudományos módszere.

IRODALOMJEGYZÉK

1. I. M. Panjusev: *K voproszu o szootnosonii dialekticseszko go isztoricseszko materializma*. Voproszi Filozofii, 1958. № 9.
2. G. E. Glezerman: *K voproszu o predmete isztoricseszko materializma*. Voproszi Filozofii, 1960. № 3.
3. M. N. Rutkevics: *Dialekticseszki materializm*. Moszkva, 1959.
4. *Az elméleti munkaközösség vitája Molnár Erik könyvéről*. Magyar Filozófiai Szemle, 1961. 4. szám.
5. V. I. Cserkeszov: *Materialiszticseszka dialektika kak logika i teorija poznanija*. Moszkva, 1962.
6. P. V. Kopnin: *Dialektika kak logika*. Kiev, 1961.
7. T. I. Ojzerman: *Dialekticseszki materializm i gegelevszkaja koncepcija szoupadenija dialektiki, logiki i teorii poznanija*. Voproszi Filozofii, 1958. № 1.
8. M. N. Alekszeev: *Dialekticseszka logika*. Moszkva, 1960.
9. T. Pavlov: *Dialektiko-materialiszticseszka filozofija i csasztnie nauki*. Moszkva, 1957.
10. V. P. Rozsin: *Markszisztiszko-leninszkaja dialektika kak filozofszkaja nauka*. Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1957.
11. E. K. Vojsvillo: *Vszupitelnaja sztat'ja k knige Eli de Gortari „Vvedenie v dialekticseszkuju logiku”*. Moszkva, 1959.
12. V. I. Malcev: *O edinsztve dialektiki, teorii poznanija i logiki v markszisztiszko-leninszkoi filozofii*. Vesztnik Moszkovszkogo Universziteta, 1957. № 2.
13. F. Engels: *A természet dialektikája*. Bp. 1952.
14. F. V. Konsztantyinov: *A történelmi materializmus*. Bp. 1955.
15. *A marxista filozófia alapjai*. Bp. 1959.
16. A. Szpirkin: *Kursz markszisztiszkoj filozofii*. Moszkva, 1963.
17. F. Engels: *Feuerbach és a klasszikus német filozófiai felbomlása*. Marx—Engels: Válogatott Művek. II. köt. Bp. 1949.
18. F. Engels: *Anti-Dühring*. Bp. 1950.
19. V. I. Lenin: *Marx Károly*. V. I. Lenin Művei. XXI. köt. Bp. 1951.
20. V. I. Lenin: *Materializmus és empiriokriticizmus*. V. I. Lenin Művei. XIV. köt. Bp. 1954.

ÜBER DIE GRUNDSTRUKTUR DER MARXISTISCHEN PHILOSOPHIE

Im ersten Teil der Abhandlung hebt der Autor hervor, dass die Grundstruktur der marxistischen Philosophie in der heutigen marxistischen Fachliteratur verschiedenartig interpretiert wird. Die folgenden Fragen sind zu lösen: Sind Erkenntnistheorie und Dialektik identisch? Bildet der historische Materialismus einen Bestandteil der marxistischen Philosophie?

Im zweiten Teil der Abhandlung versucht der Autor zu beweisen, (1) dass Erkenntnistheorie und Dialektik nicht identisch sind und (2) dass der historische Materialismus als Wissenschaft der allgemeinsten Entwicklungsgesetze der Gesellschaft keinen Bestandteil der marxistischen Philosophie bildet. Die marxistische Philosophie — der dialektische Materialismus als Einheit der Dialektik und der Erkenntnistheorie. Die Basis der Verknüpfung von Dialektik und Erkenntnistheorie ist die spezifische Funktion der in diesem Wissenschaftszweig gefassten Kenntnisse: diese Kenntnisse können bei dem Erkennen jedes Dinges (unabhängig von dessen konkreten Eigenheiten) mitwirken. Der historische Materialismus enthält, keine Kenntnisse solcher Art. Die marxistische Philosophie, dass heisst der dialektische Materialismus ist die im allgemeinsten Sinne genommene Methode des Erkennens und der Umgestaltung der Wirklichkeit. Der historische Materialismus ist die allgemeine marxistische Theorie der Gesellschaft, die allgemeinste Methode des Erkennens und der Umgestaltung der Gesellschaft.

Петер Катона

ОБ ОСНОВНОЙ СТРУКТУРЕ МАРКСИСТСКОЙ ФИЛОСОФИИ

В первой части статьи подчёркивается автором, что в современной марксистской философской литературе по-разному понимают основную структуру марксистской философии. Проблема выражается в следующих вопросах: Тождественна ли теория познания диалектике? Разве исторический материализм является составной частью марксистской философии?

Во второй половине статьи автор пытается доказать: 1. Теория познания не тождественна диалектике. 2. Исторический материализм, как наука о самых общих законах развития общества, не входит в марксистскую философию. Марксистская философия — диалектический материализм, как единство диалектики и теории познания. Основой соединения диалектики и теории познания является специфическая функция знаний, входящих в эти отрасли науки: эти знания всегда участвуют или могут участвовать в познании любого предмета, независимо от конкретных качеств того. В историческом материализме трактуются не такие знания. Марксистская философия, то есть диалектический материализм, представляет собой самый общий метод познания и изменения действительности. Исторический материализм — общая, марксистская теория об обществе, самый общий метод познания и изменения общества.

